

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Дорошко М.С. *, Дорошко Т.***

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЯК ПІДСТАВА ЇЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ

The leading motif of the article is an argument that Russia with the help of energy policy tries to restore its status as a superpower lost due to the collapse of the Soviet Union

Крах СРСР у 1991 р. перетворив Російську Федерацію на найбільшу зону нестабільності. Тому перед Росією постало завдання сформулювати свої політичні цілі, адекватні новим реаліям, визначити свої інтереси в області національної безпеки. Природно, що Захід в цілому і США зокрема зацікавлені в подальшому ослабленні Росії. Одночасно Захід не може не усвідомлювати того, що Росія самим своїм існуванням забезпечує відповідний баланс сил. Найбільший інтерес Росії на глобальному рівні полягає в її активній і повноправній участі в побудові такої системи міжнародних відносин, в якій їй відводилось би місце, адекватне її політичному, економічному й інтелектуальному потенціалу, військово-політичним і зовнішньоекономічним можливостям і потребам. Про це йдеться в концепції зовнішньої політики Російської Федерації від 10 липня 2000 р., що пронизана ідеєю повернення Росії статусу наддержави, який вона втратила після розпаду Варшавського блоку і СРСР.

Попри те, що другий російський президент В. Путін вважає розпад СРСР найбільшою катастрофою ХХ століття, нинішній геополітичний статус Російської Федерації дозволяє їй претендувати на входження до когорти великих держав. Адже, як відомо, статус великої держави визначається комплексом факторів, найважливішими з-поміж яких є чисельність населення і розміри території, природні ресурси, економічні можливості, військова могутність, внутрішня політична стабільність і рівень компетентності керівників держави. Чи усім цим критеріям відповідає сучасна Російська Федерація? І чи не повторить вона шлях своєї попередниці – Радянського Союзу, що на відміну від США - справжньої наддержави - був однобічною наддержавою, що свою економічну слабкість компенсував політичною дисциплінованістю, військовою силою і значними природними ресурсами. Чи не стане така Росія загрозою для світу?

Зауважимо, що на сьогодні, як і на початку 1990-х рр., внутрішня загроза безпеці Росії за своїм значенням і можливими наслідками значно превалює над зовнішньою загрозою. Мова йде, передусім, про необхідність досягнення економічної, соціальної, політичної та

* доктор історичних наук, професор кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

** студентка 4 курсу факультету «міжнародні економічні відносини» Московського державного Інституту міжнародних відносин (Університету)

ідеологічної стабільності всередині держави. Зважаючи на високий рівень підтримки російським населенням чинних президента Д.Медведева та прем'єр-міністра В. Путіна, які фактично керують країною з однопартійною системою, перевівши опозицію на маргінес, і на досягнення ідеологічної монолітності російського суспільства, в основі якої ідея повернення Росії статусу наддержави, політичної та ідеологічної стабільності в Росії досягнуто. Чи досягнуто таких же результатів у соціально-економічній сфері? Спробуємо відповісти на це питання.

Відомо, що Росія володіє величезним природним та сировинним потенціалом, у тому числі найбільшими у світі розвіданими запасами природного газу й другими за величиною запасами нафти, а також такими стратегічними ресурсами як прісна вода, землі для сільськогосподарського обробітку. Багата Росія вугіллям, залізною рудою, бокситами, нікелем, оловом, золотом, алмазами, платиною, свинцем, цинком. Щоправда значна частина цих ресурсів перебуває в Сибіру, де великі відстані, малочисельне населення, суворий клімат і вічна мерзлота створюють значні труднощі для економічно ефективного видобутку й транспортування сировини до місць їх переробки й споживання.

Після розпаду СРСР Росія, як і інші колишні союзні республіки, вступила у фазу економічного, політичного і соціального регресу і опинилася відкинutoю назад у своєму розвитку на десятки років. На початок 1992 р. Росія перебувала в кінці третього десятку країн за загальним обсягом ВВП, в 11 разів зменшився золотий запас країни, удвічі скоротився експорт нафти, значно зріс зовнішній борг, а загальна заборгованість Росії на початок 1997 р. становила понад 127 млрд. дол. США.

Попри низку позитивних зрушень в економічному розвитку РФ на початку XXI ст., ця колись значна економічна потуга є на сьогодні, за словами колишнього радника президента В. Путіна А. Ілларіонова, «карликом в економіці». Незважаючи на величезні розміри території, достаток природних ресурсів, розвинену промислову базу й високий рівень освіченості населення, частка російської економіки у світі незначна. За даними відомого російського економіста В. Кудрова, нині частка ВВП Росії від світового рівня становить усього 1,6 %, а від США – 7,5 %, країн Західної Європи – 8 %, у тому числі Німеччини – 32,5 %, Франції – 44,5 %, Великобританії – 47,5 % (у 1913 р. національний дохід Росії становив 21 % від рівня США, 83 % - від рівня Німеччини, 97 % - від рівня Великобританії та 172 % - від рівня Франції).

Ще більш вражаючим є відставання у розвитку науково-технічного прогресу: за рівнем постіндустріальних технологій Росія відстала від розвинутих країн приблизно на 25-30 років. Рівень комп'ютеризації в країні становить менше 1 % від американського. В обсязі наукомісткої продукції світового ринку на частку Росії припадає лише 0,3 % (США – 20 %, Японії – 8,5 %). Головними причинами того, що Росія втратила XX століття для економічного розвитку, підкреслюють російські вчені та аналітики, стали панування в країні протягом семи десятиліть економічної системи централізованого планування, а також здійснення владою упродовж 1990-х рр., коли відбувся перехід до ринкової економіки, послідовно популістської політики. Усе це завдало великої шкоди державі.

Не зважаючи на доволі значні темпи зростання російської економіки на початку XXI ст., помітних зрушень в підвищенні життєвого рівня населення не відбулося. Це пояснюється передусім тим, що Росія й досі є, по суті, сировинним придатком Заходу. Згідно з даними Світового банку 80 % російського експорту у 2004 р. забезпечував паливно-енергетичний комплекс РФ, а 25 % ВВП становили надходження від продажу нафти і газу. Звісно, російська влада сьогодні може пишатися тим, що завдяки стабільно високій світовій ціні на нафту (до осені 2008 р.) і монопольне встановлення РАО «Газпром» ціни закордонним споживачам російського газу, Росія значно скоротила розмір зовнішнього боргу, володіє значними золотовалютними резервами - близько 206 млрд. дол.

(станом на квітень 2006 р.) і навіть створила Стабілізаційний фонд у розмірі понад 100 млрд. дол. США. Однак гарантій, що ці величезні кошти будуть використані для створення нових технологій і на реалізацію соціальних програм, а не на фінансування проекту під назвою «відновлення статусу наддержави», сьогодні не може дати навіть надпопулярний в народі В. Путін.

Сумніватися у цьому змушує надто активне використання Росією енергетичного чинника у більш широкій боротьбі за геополітичну розстановку сил. Як результат - зростання залежності Європи від постачання енергоресурсів з Росії, свідченням чого є не лише значні обсяги постачання на континент російських газу і нафти, а й розширення мережі трубопроводів до країн ЄС (вже реалізований газовий проект Ямал-Європа (газопровід територією Білорусі та Польщі до ФРН), трубопровідна система дном Балтійського моря до Німеччини, Нідерландів, Великобританії із відводами до Фінляндії, Данії та Швеції). Наслідком російсько-американського партнерства в галузі енергетики, що покликане диверсифікувати американські джерела отримання ресурсів, є збільшення частки Росії на американському нафтовому ринку, що сягає нині майже 10 %, і наступна переорієнтація російських нафтових потоків із західного напрямку – на північ і схід (експорт російської нафти і газу до США через Мурманськ і плани будівництва трубопроводів для експорту російської нафти зі Східного Сибіру на Далекий Схід – в Японію та США). Крім того, Росія веде наполегливу боротьбу за каспійську нафту, оскільки її транспортування російською територією означатиме збереження контролю над Центральноазійським і Закавказьким регіонами.

Про те, що енергетичний чинник перетворився на головний інструмент повернення Росії статусу великої держави, промовляє й свідоме ігнорування РФ Європейської енергетичної хартії (ЄЕХ), яка так і лишається нератифікованою Федеральними Зборами Російської Федерації. Основним противником ратифікації цього документа є «Газпром», оскільки приєднання РФ до Хартії означатиме реструктуризацію монополії та лібералізацію внутрішнього газового ринку. Водночас незалежні видобувачі отримають доступ до «труби» та право самостійного продажу газу, в тому числі і на експорт, а «Газпром» втратить можливість маніпулювати тарифами на транспортування.

Очевидно, що такі правила ліквідують монополію «Газпрому» та сприятимуть створенню конкурентного середовища на газовому ринку РФ. Це те, чого так наполегливо добивається від Росії Євросоюз. Приєднання РФ до Енергетичної хартії мусило б бути і вимогою України щодо Росії. Як відомо, Україна підписала та ратифікувала Хартію. Можливість участі «Газпрому» в приватизації чи концесії української газотранспортної системи доцільно ставити у залежність від приєднання/неприєднання РФ до ЄЕХ. Участь в Хартії створює загальноєвропейське правове поле з чіткими правилами гри для усіх суб'єктів та унеможлиблює для окремих з них гру за власними правилами.

У непростій енергетичній грі, що її ведуть Захід і Росія, найсуттєвіших втрат може зазнати найбільший транзитер російських енергоносіїв до країн ЄС - Україна. Адже Європа, дистанціювавшись від вирішення українсько-російських суперечностей, що спорадично виникають у сфері енергопостачання, вже традиційно сповідує Realpolitik («реальну політику») – стратегію, що її Захід часто застосовував у своїх відносинах з Росією з метою збереження скоріше удаваної, аніж реальної політичної рівноваги. За неї, рівновагу, у ХХ сторіччі і Європа, і Росія найчастіше розплачувалися долею України. Тож Україна мусить сама подбати про захист своїх національних інтересів.

Звісно, що й у середовищі російської еліти є критики курсу Д. Медведева - В. Путіна на відродження імперської Росії. Серед них - відомий учений і публіцист Ю.Афанасьєв, який свого часу наголошував на тому, що сьогоднішня Росія небезпечна передусім своєю

невизначеністю, а відтак стає небезпечною, як для самої себе, так і для інших¹. Враховуючи те, що сучасна Росія визначилась зі своїми пріоритетами, головним з яких є відновлення колишнього російського впливу у світі, те у який спосіб вони реалізуються – не може не бентежити. Позаяк великодержавні амбіції Росії, на думку російського економіста А. Ілларіонова, не відповідають рівню її економічного розвитку, оскільки сімдесят років панування економічної системи централізованого планування і здійснення теперішньою російською владою послідовно популістської політики перетворили її на «економічного карлика»². Солідарні з висновком А. Ілларіонова і його відомі колеги – М. Шмельов та В. Кудров³.

Чи може Росія конкурувати на світовій арені на рівних з іншими великими державами? Сучасна Росія за своєю політичною значущістю і впливом на події у світі, в тому числі як постійний член Ради Безпеки ООН, безперечно, залишається однією з великих держав. Не випадково провідні країни Заходу, визнаючи політичну вагу і потенційну економічну могутність Росії, запросили її до чільної світової «вісімки». Поряд з геополітичним впливом і наявністю ядерних озброєнь до основних відзнак, які дозволяють в сучасних умовах вважати Росію великою державою, належать її потенційні можливості у сфері демографії, ресурсному забезпеченні, високому науково-технічному потенціалі тощо. Проте стан сучасного економічного розвитку Росії не дозволяє кваліфікувати її як наддержаву.

Прагнення Росії будь-що повернути собі імперський статус не знаходить часто належного розуміння у світової спільноти, оскільки офіційна Москва нерідко вдається до апробованих в недалекому минулому інструментів – тиску і шантажу. Мова йде про абсолютно реальні кроки, приміром, про вихід Росії 12 грудня 2007 р. із договору про звичайні озброєння в Європі, коли Росія де-факто відмовилася від моніторингу за звичайними озброєннями на своїй території й у зв'язку з чим отримала можливість нарощувати новий виток озброєнь. А ще сучасна Росія показала здатність до силового вирішення конфліктів на територіях, що їх Кремль вважає зоною своїх національних інтересів. Йдеться про збройне втручання Росії до грузинсько-південноосетинського конфлікту у серпні 2008 р. Усе це означає лише одне – сучасна російська політична еліта прагне повернення до часів «холодної війни», а відтак, страждає на історичну амнезію.

¹ Афанасьев Ю. Опасная Россия. – М., 2001. – С.21.

² Илларонов А. Как Россия потеряла XX век // Вопросы экономики. – 2000. - № 1. – С.25-26.

³ См., например: Свободная мысль. – 2002. – № 2. – С.7.